

Kitap Tanıtma:

DİLEK MAKTAL CANKO, *Bizans Sanatında Kadın*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 224 s. + 63 levha ISBN: 978-605-7800-45-9.

Doktora derecesini Ege Üniversitesi'nde 2016 yılında '*Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri*' başlıklı tez çalışmasıyla alan Dilek Maktal Canko, özellikle Bizans kronolojisinde kadın olgusuna yoğunlaşmış bir akademik müktesebatla dikkat çekmektedir. Farklı akademik ve popüler platformlarda bu konu etrafında yayımlanmış veya tebliğ edilmiş bir dizi çalışmasının yanında Türk müzeciliğinin yeni türlerine yönelik araştırmaları da bulunmaktadır. Çeşitli yaş gruplarında kültür ve sanat tarihine yönelik ilgi ve farkındalık oluşturmayı amaçlayan projelerde de yer alan yazar, halen Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünde akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazarın Yeditepe Yayınevi tarafından 2019 yılı sonunda *Bizans Sanatında Kadın* başlığıyla yayımlanan kitabı, yukarıda bahsedilen doktora tez çalışmasının belirli bölümlerinin seçilmesiyle türetilmiştir. Kitap, 224 sayfa metin ve metin sonunda 63 adet renkli görselden oluşmaktadır. Metin, giriş ve sonuç dışında iki ana bölümden kurulmuştur. Yazar, giriş bölümünde kitabın ana konusunu teşkil eden kadının Bizans toplumundaki algısına ve karşı cins karşısındaki konumuna ilişkin Kutsal Kitap ve dönem kaynaklarındaki veriler temelinde bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda Canko, daha çok eril özenin egemen olduğu Bizans tarih yazıcılığının erkek egemen ve çoğu zaman negatif ayrımcı penceresinden Bizans kadınının tam olarak kavranamayacağını iddia ederek arkeoloji ve sanat tarihi disiplinlerinin gerçek verilerinden de faydalanmak gerektiğini bildirmektedir. Dolayısıyla, yazarın bu temel önermeden hareket eden çalışmasının, kadının Bizans tarihindeki toplumsal kimliği ve konumunu metinsel veriler yanında görsel sanat çıktılarında izlenen ikonografik unsurlar üzerinden anlama/anlamlandırma amacını taşıdığı anlaşılmaktadır.

Bizans Toplumunda Kadın başlıklı birinci bölüm, sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklarda yazar, temelde kadının Bizans toplumundaki algısı ve konumunu dönem kaynakları ışığında tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede, özel ve kamusal alanlarda kadının yüklediği veya yüklenme eğilimi gösterdiği roller, buna toplumun ürettiği tepkilerle harmanlanarak tartışılmaktadır. Kadının özellikle kamusal alanda kendisine bir rol benimsemeye özgür olmadığını belirten yazar, bu sonuçta imparatorluk yasalarından kültür ve gelenek motivasyonlu toplumsal kodlara bir dizi paradigmanın sınırlayıcı ve dışlayıcı bir etki uyguladığını öne sürmektedir. Yazar bu önermesini Bizans tarihinin farklı dönemlerinde üretilmiş anı, kronik, gezi yazıları gibi çeşitli türde çağdaş metinlerdeki verilerle temellendirmeye çalışmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü *Bizans Sanatında Kadın*, altı alt başlıkta detaylandırılmıştır. Bu bölüm, Meryem ve azizeler gibi kutsal kişiler ile imparatorluk kadınları başta olmak üzere belirli dinsel ve toplumsal üstünlükleriyle öne çıkan kadınların çeşitli yüzeylerdeki imgesel yansımalarını tartışmaktadır. Diğer bir ifadeyle, söz konusu kısım; toplumsal bilinçte yerleşikleşmiş kadın olgusuna bakış açısının bilinç dışının alanı olarak imgelemdeki yansıması veya izdüşümünün bir anlamda denetlendiği alan olarak da tanımlanabilir. Önceki bölümde sosyal bir varlık olarak, Kutsal Kitap, yasa ve gelenek gibi dogmatik ve kültürel paradigmlar karşısındaki konumu değerlendirilen kadının bu bölümde de imparatoriçe, azize veya anne gibi toplumsal roller yüklendiğinde ne tür bir ikonografik kurguyla tasvirli yüzeylerde betimlendiği anlatılmaktadır. Yazar bu çerçevedeki kanaatlerini Bizans kronolojisinin farklı dönemlerinde üretilmiş el yazmalarından mimari anıt ve küçük objelere kadar çeşitli yüzeylerde beliren farklı kimlikteki kadın imgelerinden oluşan bir örneklem eşliğinde ifade etmektedir.

Yazar sonuç bölümünde kadın imgelerini bir yandan dönemselsel açıdan, bir taraftan da bu imgelerin prototiplerinin kimliklerine göre kategorik açıdan değerlendirmektedir. Ona göre, imgelerin formel karakteristikleri Erken Bizans döneminde daha çok mitolojik repertuardan etkilenirken 10-11.yy'dan itibaren Hıristiyan kaynaklı metinlerin tesiri altında biçimlenmiştir. Günümüze ulaşan tasvirli yüzeylerin daha çok kutsal ve emperyal kadınlara ilgi gösteren içerikleriyle öne çıktığı belirtilerek özellikle kutsal kadın figürlerinin kadın izleyiciye rol model ilhamı verecek bir ikonografide donatılmış olduğu vurgulanmaktadır. Son tahlilde yazar, dogmatik metinlerle dönem kaynaklarında ortak bir temel üzerinde yükselen kadına yönelik negatif ayrımcı yaklaşımın görsel sanat ürünlerindeki kompozisyonlarda izlenmediğini; bu çerçevede kadının bir dereceye kadar kamusal alanda öne çıktığının anlaşıldığını vurgular.

Dilek Maktal Canko'nun *Bizans Sanatında Kadın* başlıklı çalışması, son dönemlerde sosyoloji araştırmalarında akademik bir tema olarak sıklıkla ele alınan kadın olgusunu Bizans sanat ürünleri çerçevesinde tartışması yönünden değerli bir girişimdir. Belgeleme ve tanıma dayalı bir metottan çok hedef dönemin sosyo-kültürel koşulları bağlamında sanat sürecini anlamaya yönelik bir yöntemin tercih edilmesi de çalışmayı güçlendiren bir faktördür. Zira, yakın döneme kadar Türk sanat tarihi çalışmaları, ölçüsü tutturulamamış bir materyalist metodolojiyle verili bir dönemde üretilen herhangi bir mimari veya sanat ürününün görünen biçim ve sayısal özelliklerinden bir sonuç çıkarmayı hedeflemiştir. Nitekim bu metodolojik yaklaşım, sanatsal üretimdeki insan/usta/atölye faktörü ile bunların parçası olduğu toplumun sosyo-kültürel koşullarının da bu ürünlere birçok yönden anlam kazandırabileceği olasılığının çoğu zaman ihmal edilmesine yol açmıştır. Diğer yandan, Bizans kronolojisinin neredeyse hiçbir döneminde Bizans sanatı ve mimarisinin üretim süreci ve dinamiklerine ilişkin – parçalı içerikleriyle birkaç istisna haricinde – doğrudan veri sağlayan bir kaynağa rastlanmaması biz Bizans araştırmacıları için önemli bir eksikliklerdir. Bu koşullarda, vaaz, söylev, *encomia*, *ekphrasis* gibi edebi metinler çoğu zaman söz konusu süreçle ilişkin atflarıyla önemli çıkarımlara ulaşmamıza olanak sağlar. Bu çerçevede, Canko'nun

çalışması bu türden metinleri birincil veya ikincil kaynak olarak kullanarak meseleyi ilgili bağlamdaki beğeni, algı ve tutumların belirlediği çerçeveye içinde değerlendirmeye girişmesi yönünden de kıymetli bir denemedir.

Buna karşın, çalışmanın sınırları ile örneklemin belirlenmesi aşamalarında daraltılmış bir çerçevenin çizilmemiş olmasından kaynaklanan metodolojik bir problemin göze çarptığı da vurgulanmalıdır. Öyle ki, bu durumun; bir dereceye kadar konuya ilişkin net ve tutarlı sonuçlar çıkarılmasını zorlaştırdığı görülür. Kabaca 4.-15.yy aralığına yerleştirilen bir kronolojinin tamamını içeren bir dönem tespiti, konunun ele alınmış biçimini ve ilerleyişini güçleştirmiş görünüyor. Sosyal bir olgu, ardışık dönemlerde – hatta bazen aynı dönem içinde – benzer ya da farklı içerik ve biçimlerde birbirinden farklı anlamları barındırabilir. Nitekim kutsal bir kişilik olarak sadece Meryem'in temsil ettiği değerler evreni, erken dönemden geçte doğru fark edilir bir değişim geçirmiştir. Erken Bizans'taki Meryem söyleminde iffet ve fazilet gibi erdeme ilişkin kavramlar, Orta Bizans'ta yerini yazarın da önerdiği gibi (s.146) doğurganlık ve annelik gibi duygusal temalara bırakmış görünür. Kaldı ki, Bizans toplumsal hiyerarşisindeki tüm kadınların (kutsal kadın kişilikler, imparatorluk kadınları, çalışan kadınlar ve diğerleri) örnekleme alınması, uzun bir kronolojik çizgide farklı kadın gruplarının her dönem için hem toplumsal konumlarını hem de sanattaki yansımalarını ele almayı gerektirir. Bu da zaman zaman konu bütünlüğünün kaybolmasına, tartışma gerektiren temel konuların ıskalanmasına ve indirgemeci yargılara sapılmasına (örneğin; s. 48'de kilise mekanında Meryem siklusunun süreç içinde farklı bölümlere uygulanması, s. 173-174'te yazıtta aristokrat kadının nasıl tanımlandığı konusu, hiç değinilmemiş Kariye parakklesionundaki Anastasis sahnesinde İsa'nın Havva'ya yaklaşımı ile kitapta yer verilmeyen kadının toplumsal konumunda tarımın yeniden inşacı rolü gibi konular), karmaşık veya birbiriyle çelişen çıkarımların (örneğin; s. 13'te arkeoloji ve sanat tarihinin konusu olan ürünlerin sanki erkek sanatçılar tarafından asla yapılmadığını düşündürten tespiti, s. 16-17'de kadınların iş yaşamındaki durumu, s. 77'de ikonaklasms sonrasında Meryem-Çocuk İsa kompozisyonlarındaki yerleşim düzeninin nedenselliğine ilişkin yazarın önerisi gibi) öne sürülmesine yol açmış görünüyor. Benzer biçimde, yazarın giriş bölümünde, kadın olgusunun tartışılması sürecine dâhil edilmesini önerdiği sanat ürünlerinin hakemliği konusu, anlamlı olduğu kadar sınırlı bir perspektifi de barındırır. Kadını erkek unsurla eş seviyede gören erkek yazarlar olabildiği gibi onu tasvirli yüzeyde negatif ayrımcı anlayış doğrultusunda betimleyen sanatçılar da çıkabilmiştir. Nitekim kimi Anastasis sahnelerinde İsa'nın Âdem ile Havva'yı uyandırdıktan sonra her ikisini ellerinden tutarak lahitlerinden kaldırması, diğer bazılarında da Havva'yı ardında bırakıp sadece Âdem'e bu muamelede bulunması bu türden bir dikotomiye düşündürür.

Öte yandan, çalışmanın ilgilendiği çağdaş dönemdeki birtakım kavram, sosyal grup ya da örgütlenmelerin herhangi bir ek açıklama yapılmaksızın modern terimlerle ifade edilmesi, anlam kargaşasına, bazen de anakronizme sebebiyet verebilecek bir zemin yaratabilir. Kadın dernekleri ve gönüllü kuruluşlar (s. 28), ikinci sınıf vatandaş (s. 16 ve 96), yardım

kuruluşları (s. 23) gibi ibarelerden kastedilen şeyler, çağdaş dönemdeki kaynak dildeki karşılıklarıyla veya böyle bahsedilecekse de okuyucu zihninde net bir anlam haritasının oluşması adına ek açıklamalar eşliğinde verilmeliydi.

Sonuç olarak, çalışmanın ulaştığı bilimsel çıkarımlar yanında Bizans görsel sanat ürünlerindeki kadın imgesini çağdaş sosyo-kültürel koşullar altında değerlendirme girişiminin, gelecekteki benzer çalışmaların yapılmasına ve bunların daha olgun bir zeminde yürütülmesine katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Yine de tasvirli yüzeyler vasıtasıyla tanımlanabilecek bir Bizans kadını olgusu varsa bunu Bizans araştırmacıları olarak kutsal kadın figürler ve emperyal hemcinsleriyle sınırlı bir örnekleme yapmak durumunda olduğumuz kanaatimdir. İdeali barındıran tasvirli yüzeylerden beğeni veya zevkleri, tutum ve yaklaşımları okumak bir dereceye kadar mümkün olabilir, ama çağdaş sosyal olguları veya gerçekte olanı ve ötesini görebilmek için çoğu zaman yine kroniklere, resmî belgelere ve diğer dönem kaynaklarına kulak vermekten başka rasyonel bir yol görünmüyor. Bunların da her zaman ilgilenilen bağlamın bütün bir fotoğrafını vermekte yetersiz kaldığı da unutulmamalıdır.

Dr. Şamil YİRŞEN
Akdeniz Üniversitesi